

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Українська мова*. Енциклопедія. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана. – 2000. – 750 с.
2. *Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю.* Лингвистические основы

учения о терминах: учеб. пособие для филол. спец. вузов. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.

3. *Токарська А.* Культура ділового мовлення юристів: стан і проблеми. – Право України. – 1999. – № 11. – С. 58 – 60.

The features of terminology nomination of specific of definitive criterion open up in the semantic wild of term.

Раскрываются особенности терминологической номинации, специфика дефинитивного критерия в семантической природе термина.

ТРЕТІ ОСОБИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ І ВИДИ

Бичкова С. С.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу юрисдикційних форм
правового захисту суб'єктів приватного права
НДІ приватного права і підприємництва АПРН України*

У статті розкривається зміст поняття «треті особи», визначаються ознаки третіх осіб як учасників цивільного процесу, з'ясовується значення їх участі у розгляді цивільних справ, а також аналізуються критерії поділу третіх осіб на види.

Ключові слова: особи, які беруть участь у справі; треті особи; треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору; треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ухвалене судом за результатами розгляду спору між позивачем і відповідачем рішення може вплинути на правове становище інших осіб, зачепити їх свободи чи інтереси, порушити їх права або стати підставою для пред'явлення до них регресного позову тощо. Для недопущення зазначеного у справах позовного провадження можуть брати участь так звані треті особи.

Проте термін «треті особи» використовується не лише у нормах процесуального права (зокрема, ЦПК України, ГПК України, КАС України), а й у нормах матеріального права (ЦК України, ГК України, ЗК України тощо). У зв'язку із цим у теорії і на практиці виникають труднощі у розумінні відповідного поняття.

Крім того, у юридичній літературі непоодинокими є випадки доведення можливості участі третіх осіб у всіх видах цивільного судочинства, а також у виконавчому провадженні. І це, незважаючи на те, що законодавець прямо та однозначно визначив: треті особи є учасниками тільки позовного провадження і тільки під час розгляду справи у суді.

Також варто звернути увагу на класифікацію третіх осіб, адже науковці виокремлюють різні критерії поділу їх на види, і єдиного підходу в юридичній науці з цього приводу не вироблено.

Указаним і обумовлюється актуальність цієї статті, при написанні якої за мету було поставлено визначити поняття, ознаки і види третіх осіб у цивільному процесі України, акцентувати увагу на значенні їх участі у цивільних справах.

Усі інші проблеми, пов'язані із третіми особами у цивільному процесі (зокрема щодо особливостей процесуального статусу залежно від їх виду), які існують у теорії і на практиці, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавець не дає відповіді на

питання, що означає термін «треті особи». І це характерно як для норм матеріального, так і процесуального права.

При цьому, як указують М. М. Коршунов та Ю. Л. Марсєв, серед усіх осіб, які беруть участь у справі, треті особи є найменш зрозумілими фігурами. Звичне значення слів «треті особи» не тільки не сприяє з'ясуванню їхнього процесуального статусу, але, навпроти, здатне ввести в оману. Відсутність у юридичній лексиці більш виразного терміна утруднює розуміння ролі цих учасників [4, с. 130].

У правовій літературі, присвяченій питанням цивільного процесу, поняття «треті особи» розуміється, переважно, в тому контексті, що відповідні особи є кількісно третіми стосовно сторін – позивача та відповідача.

Таку позицію відстоює, наприклад, Т. Є. Абрамова. Автор підкреслює, що у цивільному процесуальному праві термін «треті особи» здебільшого має технічне значення, оскільки стосовно позивача та відповідача ці особи виступають як треті (за рахунком), саме тому вони і називаються третіми особами у цивільному процесі [8, с. 262].

Аналогічної точки зору дотримуються П. П. Заворотько та М. Й. Штефан. Назву «третя особа», вказують вони, взято не тому, що така особа є зайвою в «чужому» спорі, а тому, що спір відбувається між двома сторонами, а вона є третьою особою, яка вступає в цей спір. Указана назва є суто процесуальною та відбиває справжнє процесуальне становище відповідної особи у спорі між сторонами і немає потреби встановлювати їй нову назву [6, с. 28].

Вбачається, що таке буквальне сприйняття відповідного законодавчого терміна у цивільному процесуальному праві є справді виправданим. Дійсно, стосовно сторін такі особи є кількісно третіми. Відповідна назва не лише влучно відображає місце цих суб'єктів серед інших осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, а й дає змогу усвідомити мету їх участі у цивільній справі – захист своїх прав, свобод та законних інтересів, відмінних від інтересів сторін. Такий висновок можна зробити виходячи з такого: тому треті особи і є саме «третіми», а не сторонами у процесі, оскільки мають у справі власний інтерес, відмінний від інтересу позивача та

(або) відповідача. В іншому разі вони були б співучасниками однієї із сторін.

Але іноді термін «треті особи» використовується як в законі, так і в юридичній літературі у зовсім іншому сенсі.

Наприклад, у ч. 1 ст. 660 ЦК України третьою особою називається суб'єкт, який на підставах, що виникли до укладення договору купівлі-продажу, пред'являє позов до покупця про витребування товару.

Проте між поняттям «треті особи» у матеріальному та процесуальному праві немає нічого спільного, про що слушно зазначає В. М. Аргунов [1, с. 8]. І дійсно, ЦК України має на увазі третіх осіб стосовно суб'єктів матеріальних правовідносин, з якими вони потенційно можуть вступити у спір. Такі особи у цивільному процесі, як правило, є позивачами або третіми особами, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.

Якщо повернутися до ч. 1 ст. 660 ЦК України, то у такому разі «третя особа» є позивачем у цивільному процесі. При цьому покупець (відповідач у справі) має повідомити продавця про пред'явлений позов та подати клопотання про залучення його до участі у справі, а продавець повинен вступити у справу на стороні покупця. Тобто продавець, у випадку його залучення до участі у цивільній справі, стає третьою особою на боці відповідача.

Треті особи згадуються і в інших матеріальних нормах (наприклад, ч. 5 ст. 89, ч. 2 ст. 216, ч. 3 ст. 244, ч. 1 ст. 976, ч. 3 ст. 1141 ЦК України, ч. 5 ст. 88 ЗК України, ч. 6 ст. 34, ч. 2 ст. 207, ч. 6 ст. 226, ч. 2 ст. 319, ч. 3 ст. 367 ГК України). Але в усіх таких випадках законодавець має на увазі будь-яких інших осіб, права, свободи та інтереси яких зачіпаються під час діяльності (відносин), що підпадають під регулювання норм матеріального права.

В юридичній літературі «третіми особами» іноді називають заінтересованих осіб у справах окремого провадження в силу впливу рішення суду на їх права та обов'язки стосовно заявника [13, с. 28]. Деякі процесуалісти обґрунтовують навіть доцільність участі третіх осіб у наказному провадженні [2, с. 16]. Крім того, трапляється і твердження щодо захисту прав та участі третіх осіб під час виконавчого провадження [10, с. 85].

На нашу думку, такий підхід є неприйнятним. Цивільне процесуальне законодавство України встановлює чіткі законодавчі терміни стосовно суб'єктів позовного, окремого і наказного проваджень, а також виконавчого провадження, визначає їх процесуальний статус і доцільність участі кожного суб'єкта під час розгляду певної категорії цивільних справ у різних видах цивільного судочинства та на різних стадіях цивільного процесу.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 26 ЦПК України у справах окремого провадження особами, які беруть участь у справі, є заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники; згідно з ч. 4 ст. 235 ЦПК України справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника та заінтересованих осіб. Таким чином, участь третіх осіб у розгляді справ цього виду цивільного судочинства процесуальним законом не передбачена. Проте, якщо серед заінтересованих осіб з'являється особа, яка має власний інтерес щодо предмета справи (так звана «потенційна третя особа» у цій справі), і виникає спір про право, що має вирішуватися у порядку позовного провадження, виходячи із ч. 6 ст. 235 ЦПК України, суд повинен залишити заяву

без розгляду і роз'яснити заінтересованим особам, що вони мають право пред'явити позов на загальних підставах.

Третіх осіб також не можна вважати і суб'єктами наказного провадження, що пов'язано із таким.

По-перше, виходячи з самої назви третіх осіб, які заявляють та які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Як випливає із ч. 1 ст. 95, ст. 96, ч. 1 ст. 100 ЦПК України наказне провадження ґрунтується на безспірних вимогах, тобто має місце виключно за відсутності спору між сторонами. А коли немає спору, то немає і сенсу пред'являти або ні вимоги щодо нього. Якщо ж із заяви заявника і поданих документів вбачається спір про право, суд повинен відмовити у прийнятті заяви про видачу судового наказу (ч. 1 ст. 100 ЦПК України).

По-друге, відповідно до ч. 1 ст. 96 ЦПК України заява про видачу судового наказу може бути подана, виходячи з вичерпного переліку матеріально-правових вимог, суб'єктами яких треті особи через їх виключно процесуальний статус апріорі бути не можуть.

По-третє, треті особи не є і суб'єктами подання заяви про скасування судового наказу (саме така позиція була обґрунтована в юридичній літературі [2, с. 16]). Адже вказана заява відповідно до ч. 1 ст. 106 ЦПК України може бути подана виключно суб'єктом наказного провадження – боржником, і в жодному випадку третьою особою, яка є суб'єктом провадження позовного. Крім того, якщо автор не обґрунтував розширення кола суб'єктів наказного провадження за рахунок третіх осіб [2, с. 16], звідки вони можуть з'явитися у ньому на етапі скасування судового наказу?!

Як випливає із ст. 10 Закону України «Про виконавче провадження», треті особи не є учасниками виконавчого провадження, також вони не є особами, які залучаються до проведення виконавчих дій. Не внесено третіх осіб і до переліку суб'єктів, які можуть подати заяву про відкриття виконавчого провадження (ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження»).

На нашу думку, треті особи не можуть бути суб'єктами звернення судових рішень до виконання через такі причини. По-перше, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, не належать до осіб, на користь яких може бути ухвалене рішення, а отже, відповідно до ч. 2 ст. 368 ЦПК України вони не мають права вимагати видачі виконавчого листа. По-друге, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, у разі задоволення їх позову набувають під час виконавчого провадження процесуального статусу сторони, а саме – стягувача.

Враховуючи викладене вище, вбачається неприйнятним застосування терміна «треті особи» для позначення ним суб'єктів інших видів цивільного судочинства й стадій цивільного процесу.

Крім того, не дуже вдалим є найменування третіми особами будь-яких суб'єктів матеріального права. Але в останньому випадку немає сенсу вносити зміни до відповідних законодавчих актів, вводячи нові терміни замість усталених. Необхідно просто в кожному конкретному випадку розуміти: йдеться про суб'єктів матеріального чи процесуального права.

У цивільному процесі України треті особи характеризуються *низкою ознак*.

По-перше, вони безпосередньо заінтересовані у результатах розгляду цивільної справи.

Як слушно зауважив А. О. Мельников, треті особи у цивільному процесі мають матеріальну або процесуальну заінтересованість у результатах розгляду справи, оскільки у дійсності чи на їх думку, спірне матеріальне право належить не сторонам у справі, а їм, чи рішення суду щодо спору про право між сторонами вплине на їх власні матеріальні права [9, с. 156].

Отже, заінтересованість третіх осіб має матеріально-правовий і процесуально-правовий характер.

Матеріально-правовий характер заінтересованості третіх осіб виявляється у тому, що рішення, яке буде ухвалене судом щодо конкретного спору між іншими особами (сторонами), будь-яким чином може вплинути на права, свободи, інтереси чи обов'язки третіх осіб.

Процесуально-правова заінтересованість третіх осіб полягає в їх бажанні не допустити ухвалення судом несприятливого для себе рішення. У зв'язку із цим свої дії у цивільному процесі треті особи будуть спрямовувати на запобігання присудженню судом предмета спору позивачеві чи залишенню його за відповідачем або ж вимагатимуть присудження предмета спору собі [14, с. 113–114].

По-друге, треті особи у будь-якому разі вступають в уже розпочатий процес з розгляду спору між позивачем і відповідачем, «не беручи участі у формуванні першопочаткового спірного матеріального правовідношення [12, с. 98]».

Проведення у цивільній справі завжди відкривається для захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів позивача. Треті ж особи можуть з'явитися у цивільному процесі тільки після відкриття такого провадження, оскільки до моменту відкриття провадження у цивільній справі з вирішення спору між сторонами права, свободи та інтереси особи, яка потім вступає у справу як третя особа, здебільшого, або жодним чином не зачіпаються, або вона не здогадується про відповідне порушення, невизнання чи оспорення, або просто не реагує на наявність останніх тощо.

У зв'язку з тим, що треті особи вступають в уже розпочатий цивільно-правовий спір, їх участь можлива лише в порядку позовного провадження [12, с. 98].

По-третє, у цивільний процес треті особи вступають для захисту власних суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, які не збігаються з правами, свободами та інтересами позивача і відповідача. Причина їх появи – складна об'ємна структура матеріально-правових відносин, які є об'єктом спору [4, с. 130]. Хоча у певних випадках, захищаючи свої права, свободи та інтереси, треті особи можуть сприяти ухваленню рішення на користь позивача або відповідача.

Таким чином, з урахуванням перерахованих вище ознак можна надати таке визначення: *третіми особами* є суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у цивільну справу, що розглядається в порядку позовного провадження, для захисту своїх суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, відмінних від прав, свобод та інтересів сторін.

Значення участі третіх осіб у цивільному процесі полягає у тому, що вони допомагають правильно та обґрунтовано вирішити спір між позивачем і відповідачем, встановити всі дійсні обставини справи, забезпечити

реальні гарантії захисту прав осіб, які беруть участь у справі. Також їх вступ в уже відкрите провадження запобігає ухваленню судом суперечливих рішень, сприяє економії часу і засобів, оскільки не буде потреби розглядати ще одну цивільну справу, встановлювати ті самі факти.

Водночас вступ у справу третіх осіб є важливим тактичним прийомом. Залучення третіх осіб з тактичних міркувань змінює розстановку сил у процесі, розширює предмет доказування, ускладнює судовий розгляд [7, с. 133]. У зв'язку з цим та чи інша сторона у процесі може зайняти більш вигідне для себе становище.

Залежно від ступеня заінтересованості у розгляді справи законодавець виділяє *два види третіх осіб* у цивільному процесі:

1) ті, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору (ст. 34 ЦПК України) і мають як матеріально-правову, так і процесуальну заінтересованість у розгляді справи;

2) ті, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору (статті 35, 36 ЦПК України) і мають виключно процесуальну заінтересованість у розгляді справи.

Деякі процесуалісти, уточнюючи зазначений критерій законодавчої класифікації третіх осіб на види, пропонують й інші, допоміжні ознаки такого поділу. Так, на думку Д. Р. Джалилова, критеріями класифікації третіх осіб на два види є відмінність у: 1) підставах виникнення їх правовідносин із судом; 2) змісті їх правовідносин із судом; 3) впливі рішення суду на права та обов'язки третіх осіб [5, с. 14].

На думку В. В. Комарова та П. І. Радченка, неоднорідний склад третіх осіб та їх диференційований юридичний інтерес до справи впливає із того, що рішення суду безпосередньо стосується суб'єктивних прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб чи побічно на них впливає [11, с. 83].

Відмінність у правах та обов'язках третіх осіб як критерій поділу їх на види називає В. М. Гапеев [3, с. 26].

Якщо проаналізувати виокремлені вище науковцями підстави поділу третіх осіб на види, видається, що в усіх випадках первинним критерієм відповідної класифікації залишається ступінь юридичної заінтересованості третіх осіб, який, у свою чергу, і надає можливість виділити інші, допоміжні критерії. Наприклад, зміст правовідносин третіх осіб із судом, тобто їх права та обов'язки, залежить виключно від ступеня юридичної заінтересованості третіх осіб у розв'язанні спору: треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, наділяються всіма правами та обов'язками позивача, а треті особи, які таких вимог не заявляють, – загальними правами та обов'язками осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, тощо.

Осторонь такого підходу залишається тільки один з критеріїв класифікації, що були виокремлені Д. Р. Джалиловим, а саме – підстава виникнення правовідносин третіх осіб із судом. На нашу думку, різниці у підставах виникнення правовідносин третіх осіб обох видів із судом не вбачається, адже єдиним юридичним фактом, що тягне виникнення процесуальних правовідносин із судом в обох випадках, має бути відповідна ухвала суду.

Виходячи з викладеного вище, єдиним критерієм законодавчої класифікації третіх осіб на тих, які заявляють та які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, доцільно вважати ступінь їх юридичної заінтересованості у вирішенні справи.

Із проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

По-перше, третіми особами є суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у цивільну справу, що розглядається в порядку позовного провадження, для захисту своїх суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, відмінних від прав, свобод та інтересів сторін.

По-друге, застосування терміна «треті особи» є неприйнятним для позначення суб'єктів непозовних видів цивільного судочинства й окремих стадій цивільного процесу.

По-третє, єдиним критерієм законодавчої класифікації третіх осіб на види є ступінь їх юридичної заінтересованості у вирішенні справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Аргунов В. Н.* Участие третьих лиц в советском гражданском процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1980. – 18 с.
2. *Бобровник О. В.* Треті особи в цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2009. – 21 с.
3. *Ганев В. Н.* Участники гражданского и арбитражного процесса (сравнительный анализ правового положения). – Ростов на Дону: Издательство Ростовского ун-та, 1988. – 123 с.
4. *Гражданский процесс: учебник / Под общ. ред. Н. М. Коршунова.* – М.: Изд-во «Эксмо», 2005. – 797 с.
5. *Джалилов Д. Р.* Лица, участвующие в гражданских делах

искового производства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. – М., 1963. – 22 с.

6. *Заворотько П. П., Штефан М. Й.* Особи, які беруть участь у справі позовного провадження: Учебний посіб. – Вип. 2. – К.: Видавництво Київського університету, 1967. – 108 с.

7. *Кравчук В. М., Угриновська О. І.* Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. – К.: Істина, 2006. – 944 с.

8. *Курс советского гражданского процессуального права: В 2-х т. / Отв. ред. А. А. Мельников.* – Т. 1: Теоретические основы правосудия по гражданским делам. – М.: Наука, 1981. – 463 с.

9. *Мельников А. А.* Правовое положение личности в советском гражданском процессе. – М.: Наука, 1969. – 247 с.

10. *Сульженко Ю.* Захист прав та охоронюваних законом інтересів третіх осіб у цивільному процесі // Право України. – 2005. – № 3. – С. 80–85.

11. *Цивільне процесуальне право України: підручник / За ред. В. В. Комарова.* – Х.: Основа, 1992. – 416 с.

12. *Цивільний процес України: підручник / За ред. Ю. С. Червоного.* – К.: Істина, 2007. – 392 с.

13. *Шакарян М. С.* Участие третьих лиц в советском гражданском процессе. Лекция. – М.: ВЮЗИ, 1990. – 33 с.

14. *Штефан М. Й.* Цивільне процесуальне право України: підручник. – К.: Ін Юре, 2005. – 621 с.

The article explains «third party» conception meaning, identifies third parties as civil process participants, clears meaning of their participation in civil case treatment as well as analyses criterions of third parties division into groups.

В статье раскрывается содержание понятия «третьи лица», определяются признаки третьих лиц как участников гражданского процесса, выясняется значение их участия в рассмотрении гражданских дел, а также анализируются критерии деления третьих лиц на виды.

ДО ПИТАННЯ АКТИВНОСТІ СУДУ В ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Гарієвська М. Б.,

молодший науковий співробітник Лабораторії з проблем адаптації
цивільного законодавства України до стандартів Європейського Союзу
НДІ приватного права і підприємництва АПрН України

У статті розглянуто питання, пов'язані із здійсненням судом своїх активних повноважень в процесі доказування з урахуванням зарубіжного досвіду. На підставі дослідження окреслено можливість удосконалення здійснення судом активних повноважень в процесі доказування, а також встановлення меж цих повноважень.

Ключові слова: суд, доказування, активні повноваження, змагальність, порівняльне правознавство, цивільний процес.

Сучасна модель цивільного процесу передбачає підвищення самостійності учасників процесу, відмови суду від втручання у змагання сторін, надання сторонам рівних можливостей захищати свої права. Однак в умовах формування правової держави та становлення громадянського суспільства в Україні, проведення політики європейської інтеграції суттєво підвищується роль суду в суспільному житті. Виходячи з необхідності подальшого вдосконалення законодавчої бази здійснення цивільного судочинства, науковий інтерес становлять питання ролі суду у забезпеченні змагального процесу. Тому виникає проблема теоретичного дослідження цілого комплексу питань, пов'язаних, насамперед, з визначенням місця суду в змагальному процесі.

Для того, щоб сторони могли повністю здійснити свої права та виконати обов'язки, передбачені цивільним процесуальним законодавством, і особливо, що стосується

доказового права, взявши участь у провадженні по справі та надавши обґрунтування своїх вимог чи заперечень, довівши їх переконливість перед судом, необхідно зазначити про положення і повноваження суду в змагальному процесі, його процесуальну діяльність щодо забезпечення дійсної змагальності сторін, створення дійсно змагального процесу [4, с. 219].

У зв'язку з проголошенням на конституційному рівні принципу змагальності, його закріпленням у цивільному судочинстві, роль суду в процесі доказування значно послаблена. Водночас в іншому, роль суду певною мірою навіть ускладнилась, оскільки вимагає чітких, конкретних процесуальних дій для виконання його основного обов'язку – створення особам, які беруть участь у справі, умов для всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи [4, с. 219].